

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології

На правах рукопису

ДЕГТЯРЬОВА ІННА ВАДИМІВНА

**ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ ТА УЧНІВ У
КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ**

Спеціальність: 053 «Психологія»
(код) (назва спеціальності)

Освітня програма Психологія
(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:
**ПРІСНЯКОВА Людмила
Макарівна,**
кандидат психологічних наук,
доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри

№ 8 від 27.12.22

Завідувач кафедри

Людмила ПРІСНЯКОВА
(підпис) (Ім'я, ПРІЗВИЩЕ)

Дніпро, 2023

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології

Людмила ПРИСНЯКОВА

«10» лютого 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ДЕГТЯРЬОВОЇ ІННИ ВАДИМІВНИ**

1. Тема роботи: «Психологічні проблеми взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації».
2. Науковий керівник роботи: кандидат психологічних наук, завідувач кафедри Пріснякова Людмила Макарівна. Затверджені наказом вищого навчального закладу від «29» жовтня 2022 року № 4
3. Строк подання роботи на кафедру: 14.02.2023р.
4. Мета кваліфікаційної роботи: дослідження психологічних проблем взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації.
5. Завдання кваліфікаційної роботи
 - розглянути психолого-педагогічний аспект проблеми конфліктів у межах старшої школи;
 - вивчити спілкування як основу соціальної взаємодії між людьми;
 - дослідити конфлікт як наслідок неефективного спілкування;
 - визначити вікові особливості дітей старшого шкільного віку у процесі спілкування та конфлікту;
 - проаналізувати особливості формування психіки дітей підліткового віку;
 - скласти методичний матеріал для вчителя щодо реалізації прийомів взаємодії.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень 2022 р.	виконано
2.	I Розділ	Листопад 2022 р.	виконано
3.	II Розділ	Грудень 2022 р.	виконано
4.	III Розділ	Січень 2023 р.	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий 2023р.	виконано

Науковий керівник Людмила ПРІСНЯКОВА

Здобувач вищої освіти _____ Інна ДЕГТЯРЬОВА

Дата видачі завдання 29.09.2022 р.

АНОТАЦІЯ

Дегтярьова І.В. Психологічні проблеми взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 053 Психологія (освітньо-професійна програма «Психологія». ВНПЗ ДГУ, Дніпро, 2023.

Зміст анотації

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення специфіки конфліктних ситуацій у навчальному колективі та їх педагогічної корекції. Педагогу необхідно опанувати вміннями та навичками попередження та вирішення конфліктних ситуацій, оскільки проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшої гостроти для сучасних шкіл у зв'язку з культурою спілкування, індивідуальними особливостями школярів та специфікою організації навчально-виховного процесу. Навчальний конфлікт не повинен вносити додаткових, суб'єктивно-обумовлених труднощів у розвитку особистості учнів школи. Отже, тема дипломної роботи актуальна, тому становить науковий практичний інтерес.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших комплексних досліджень, яка полягає в поглибленні знань щодо психологічних детермінант конфліктності підлітків. Крім цього, новизна обумовлюється сучасною постановкою проблеми, використанням вдосконалених ідей при її вирішенні.

Список публікацій здобувача:

1. Дегтярьова І. В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. Актуальні проблеми юриспруденції та психології: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2022 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 146 с.

2. Дегтярьова І.В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У МЕЖАХ СТАРШОЇ ШКОЛИ. Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах: матер. III Всеукр. форуму (Дніпро, 10 лют. 2022 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». 191 с.

ABSTRACT

Degtyarova I.V. Psychological problems of the interaction of the teacher and students in a conflict situation / Qualification work for obtaining an educational degree "master" in the specialty 053 Psychology (educational and professional program "Psychology". VNPZ DSU, Dnipro, 2023.

Abstract content

The relevance of the research is determined by the need to study the specifics of conflict situations in the educational team and their pedagogical correction. The teacher needs to master the skills and abilities of prevention and resolution of conflict situations, since the problem of interaction of participants in the pedagogical process is becoming increasingly acute for modern schools in connection with the culture of communication, individual characteristics of schoolchildren and the specifics of the organization of the educational process. Educational conflict should not introduce additional, subjectively determined difficulties in the development of the personality of school students. So, the topic of the thesis is relevant, therefore it is of scientific practical interest.

The scientific novelty of the obtained results lies in the fact that the work is one of the first comprehensive studies, which consists in deepening knowledge about the psychological determinants of adolescent conflict. In addition, novelty is determined by the modern formulation of the problem, the use of improved ideas in solving it.

List of publications of the acquirer:

1. Дегтярьова І. В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ. Актуальні проблеми юриспруденції та психології: матер. III Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 30 листоп. 2022 р.). Дніпро : ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2022. 146 с.

2. Дегтярьова І.В. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ КОНФЛІКТІВ У МЕЖАХ СТАРШОЇ ШКОЛИ. Соціально-психологічні та правові аспекти протидії насиллю в освітніх закладах: матер. III Всеукр. форуму (Дніпро, 10 лют. 2022 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». 191 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. КОНФЛІКТ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ..	8
1.1. Психолого-педагогічний аспект проблеми конфліктів у межах старшої школи	8
1.2. Спілкування як основа соціальної взаємодії між людьми.....	17
1.3. Конфлікт як наслідок неефективного спілкування	29
1.4. Вікові особливості дітей старшого шкільного віку у процесі спілкування та конфлікту.....	38
Висновки за розділом 1	48
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	50
2.1. Психофізіологія	50
2.2. Формування емоційної сфери у підлітковому віці	53
2.3. Особливості формування когнітивної сфери та поведінкової сфери	60
Висновки за розділом 2.....	69
Розділ 3.	71
3.1. Аналіз проблеми взаємодії у практиці роботи шкіл.....	71
3.2. Методичний матеріал для вчителя щодо реалізації прийомів взаємодії. .	90
Висновки за розділом 3.....	100
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	105

ВСТУП

Актуальність теми дипломної роботи. Важливим фактором існування і частиною нашого життя є конфлікти. Історія конфліктів, криз та боротьби представляє собою всю історію людства. З народження нас супроводжують конфліктні ситуації. У нашому ставленні до самого себе, у відносинах з однокласниками, з близькими людьми, друзями вони присутні. У класних колективах, де вчимося або працюємо ми спостерігаємо їх виникнення та розвиток. Конфлікти, що відбуваються в шкільному житті, набувають особливої значущості, тому що саме на час навчання в школі припадає етап найбільш інтенсивного розвитку людини. Конфлікти у школярів помітно відрізняються від конфліктів у дорослих. Щоб виробити вірну лінію поведінки у різних конфліктних ситуаціях, дуже корисно знати, що таке конфлікти, і як люди дійдуть згоди. Знання конфліктів підвищують культуру спілкування та роблять життя людини не тільки більш спокійним, але й більш стійким у психологічному відношенні.

Соціально-педагогічний процес - цілеспрямована діяльність із соціалізації особистості. Він включає в себе аспекти виховання, освіти та навчання людини. Саме тут потрібні сприятливі умови, які забезпечують душевний комфорт і педагогам, і учням, і батькам. Але, як відомо, у педагогічному процесі часто виникають конфлікти.

Сучасні дослідження особливостей підліткового віку відзначають високий рівень конфліктної поведінки, як в умовах школи, так і у педагогічному процесі. Вчені доводять, що підлітки не вміють вирішувати виникаючі міжособистісні конфлікти, які часто характеризуються деструктивними тенденціями.

У шкільні конфлікти залучені учасники різного статусу та віку, оскільки в них перетинаються різні види діяльності людей, такі як навчальна, трудова та сімейна. Не завжди будучи учасниками конфлікту, школярі

можуть прийняти на себе його негативні наслідки та засвоїти негативні стереотипи поведінки.

Перед сучасним педагогом, безпосередньо, постає завдання конструктивної роботи, а саме своєчасної діагностики та профілактики щодо попередження та вирішення конфліктів, що становлять небезпеку для нормального функціонування навчально-виховного процесу школярів. Нині соціологічні дослідження показують, що у навчальних закладах педагоги та учні недостатньо обізнані про методи конструктивного розв'язання конфліктів. Суспільство та система освіти все гостріше усвідомлюють потребу у створенні відповідних конфліктологічних центрів для підготовки та перепідготовки спеціалістів-конфліктологів.

Стратегія поведінки у конфлікті представляє собою план дій, вкладених у реалізацію поставленої мети у конфлікті. У ситуаціях взаємодії люди ведуть себе по-різному, тому виникають закономірні питання про причини вибору людиною тієї чи іншої стратегії поведінки, про ті особистісні характеристики, що впливають на поведінку в тій чи іншій ситуації.

Своєчасна діагностика та профілактика конфліктів у шкільних колективах сприяє:

- підвищенню якості навчального процесу;
- формуванню у школяра вмінь та навичок вирішення внутрішньоособистісних протиріч та міжособистісних взаємодій, що трапляються у житті кожної людини;
- позитивному впливу на психологічне та фізичне здоров'я як учнів, так і вчителів.

Актуальність дослідження визначається необхідністю вивчення специфіки конфліктних ситуацій у навчальному колективі та їх педагогічної корекції. Педагогу необхідно опанувати вміннями та навичками попередження та вирішення конфліктних ситуацій, оскільки проблема взаємодії учасників педагогічного процесу набуває все більшої гостроти для

сучасних шкіл у зв'язку з культурою спілкування, індивідуальними особливостями школярів та специфікою організації навчально-виховного процесу. Навчальний конфлікт не повинен вносити додаткових, суб'єктивно-обумовлених труднощів у розвитку особистості учнів школи.

Отже, тема дипломної роботи актуальна, тому становить науковий практичний інтерес.

Ступінь дослідженості теми. Дослідженню сутності конфлікту, його характерних ознак, причин виникнення, типології конфліктів присвячені праці таких сучасних науковців: А. Анцупов, С. Баклановський, А. Бобро, А. Гірник, Н. Гришина, А. Ішмуратов, В. Казаков, В. Котигоренко, Г. Ложкін, М. Пірен, В. Ребало, С. Хаджирадева, а також М. Альберт, Р. Дарендорф, М. Дойч, Л. Козер, К. Константіно, У Мастенбрук, К. Мерчент, М. Мескон, Ф. Хедоурі та ін.

Звертаючись до праць зарубіжних фахівців, які досліджували проблему конфліктів, слід згадати праці: Р. Дарендорфа, Л. Козера, Е. Мейо, Т. Парсонса, А. Турена.

У психолого-педагогічній літературі висвітлені теоретичні та експериментальні дослідження вітчизняних й зарубіжних вчених, які стосуються психологічної сутності виникнення й розв'язання конфліктів (Ф. Бородкін, Г. Бреслав, Ф. Василюк, Н. Грішина, О. Єршов, Л. Карамушка, Н. Коломінський, І. Коряк, О. Кульчицька, Г. Ложкін, Дж. Мейер, Л. Петровська, Н. Пов'якель, А. Ребер, Дж. Скотт, А. Сухарев, О. Щотка, О. Чебикін, О. Яковлева та ін.); формування конфліктологічної компетентності (Г. Бережна, М. Бондаренко, О. Денисов, О. Єфімова, А. Лукашенко).

Мета дипломної роботи полягає у дослідженні психологічних проблем взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації.

Дана мета реалізується шляхом постановки наступних **завдань**:

- розглянути психолого-педагогічний аспект проблеми конфліктів у межах старшої школи;
- вивчити спілкування як основу соціальної взаємодії між людьми;

- дослідити конфлікт як наслідок неефективного спілкування;
- визначити вікові особливості дітей старшого шкільного віку у процесі спілкування та конфлікту;
- проаналізувати особливості формування психіки дітей підліткового віку;
- скласти методичний матеріал для вчителя щодо реалізації прийомів взаємодії.

Об'єкт роботи - конфліктні ситуації у соціально-педагогічному процесі.

Предмет роботи - психологічні проблеми взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації.

Методи дослідження: метод аналізу літератури, системний і структурний підхід у вивченні психологічних проблем взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації. Використовувалися методи порівняльного аналізу та узагальнення щодо теоретичного матеріалу з даної теми. В експериментальній роботі були використані 7 методик:

1. Діагностика схильності до конфліктної поведінки Методика К. Томаса діагностики схильності особистості до конфліктної поведінки, адаптація Н.В. Гришиної [25].
2. Тест-опитувальник батьківського ставлення [62].
3. Методика «Підлітки про батьків». Основою методики послужив опитувальник «Children's Report of Parental Behavior Inventory», створений Є. Шафером в 1965 р. і складається з 28 шкал по 10 завдань у кожному [16].
4. «Методика вивчення мотивації навчання учнів 5-11 класів» М.І. Лук'янова, Н.В. Калініна [52].
5. Соціометрія Дж. Морено (адаптація Я.Л. Коломінський) [38].
6. Методика «Рельєф психічного стану особистості» О.О. Прохорова [67].
7. Визначення рівня конфліктостійкості особистості (Н.П. Фетіскін) [22].

Практична значимість роботи у тому, що розроблені прийоми взаємодії, методичні рекомендації можуть сприяти позитивним взаємовідносинам, формуванню повноцінної особистості учня і підвищенню ефективності процесу виховання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є одним з перших комплексних досліджень, яка полягає в поглибленні знань щодо психологічних детермінант конфліктності підлітків. Крім цього, новизна обумовлюється сучасною постановкою проблеми, використанням вдосконалених ідей при її вирішенні.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається зі змісту; вступу; трьох розділів з підрозділами, висновків, списку використаної літератури. Загальний обсяг дипломної роботи складає 110 сторінок. Список використаної літератури включає 80 джерел.

ВИСНОВКИ

Конфлікти стали невід'ємною частиною життєдіяльності сучасної людини та функціонування соціальних систем. Сучасна наука не мислить існування та розвитку соціальних систем та структур, у тому числі й педагогічних, як безконфліктних.

Для загальноосвітньої школи, як будь-якого соціального інституту, характерні різноманітні конфлікти. Педагогічна сфера представляє собою сукупність всіх видів цілеспрямованого формування особистості, та її суттю є діяльність із передачі та освоєння соціального досвіду. Тому саме тут потрібні сприятливі соціально-психологічні умови, що забезпечують душевний комфорт педагогу, учню, батькам.

Все різноманіття педагогічних конфліктів виникає в наступних основних підсистемах міжособистісних взаємин у школі:

- конфлікти в підсистемі «дорослий - дорослий» (вчитель-вчитель, вчитель - адміністрація, вчитель - батько, батько - адміністрація, батько - батько);

- конфлікти у підсистемі «дитина - дитина»;

- конфлікти у підсистемі «дорослий - дитина» (вчитель - учень, адміністратор - учень, батько - дитина). На наш погляд, слід погодитись з думкою деяких дослідників, що власне педагогічними можна вважати конфлікти, що виникають у системі «вчитель - учень».

В рамках дипломної роботи нами було проаналізовано психологічні проблеми взаємодії вчителя та учнів підліткового віку у конфліктній ситуації.

Головною характеристикою підліткового віку виступає його суперечливість, яка зумовлює ряд проблем. Одна з таких проблем полягає в питанні - чи є цей вік стабільним або критичним. Ще однією проблемою, пов'язаною з суперечливістю підліткового віку виступають розбіжності у

визначенні його хронологічних меж. Шарлотта Бюлер визначала підлітковий вік за умовою статевого дозрівання (пубертатності).

У підлітковому віці відбувається процес активного формування типологічних властивостей нервової системи, в результаті чого вроджені генотипічні особливості стають стійкими. Складається індивідуальний тип нервової діяльності. Творчі можливості школяра набувають стійкої фізіологічної та структурної основ.

Для підліткового віку характерна потреба у спілкуванні з товаришами. Підлітки не можуть жити поза колективу, думка товаришів надає величезний вплив на формування особистості підлітка. Місце, яке займають підлітки серед товаришів у класі, має величезне соціально-психологічне значення. Негативізм, упертість підлітка, бажання наполягти на своєму - це своєрідні вправи спрямовані на пізнання своїх можливостей. Кожна перемога та кожна поразка - це капітал самосвідомості підлітка.

Також істотні зрушення відбуваються в інтелектуальній сфері підлітків. Головною характеристикою процесу мислення є нарощування з кожним роком здатності до абстрактного типу мислення та уникнення конкретно-образного типу.

Постійна зміна характеру навчальної діяльності висуває вимоги до організації розумової діяльності. Новоутворенням віку є здатність до складного аналітико-синтетичного сприйняття предметів та явищ дійсності. Під впливом навчання мислення, увага і пам'ять поступово набувають характеру організованих, регульованих та керованих процесів.

В рамках дипломної роботи було проведено емпіричне дослідження, мета якого полягала у дослідженні психологічної проблеми взаємодії вчителя та учнів у конфліктній ситуації.

Аналіз результатів дослідження конфліктної поведінки старших підлітків за методикою «Чи схильні ви до конфліктів?» А.В. Кисельова показує, що 57,8% (52 підлітка) мають рівень схильності до конфліктів вище

за середній. Середня схильність до конфліктів виявлена у 26,7% (24 підлітка).

20% підлітків у досліджуваній групі обирає стратегію суперництва. В конфлікті вони прагнуть здійснити, насамперед, своє коло інтересів, і таке здатне призводити до розростання та поглиблення конфліктної ситуації. При цьому в класі є і підлітки, які прагнуть до взаємодії у конфліктній ситуації, обирають стратегії співробітництва та компромісу. Вони становлять практично половину класу.

Здебільшого у класах переважають середньостатусні показники - 83 особи. Є високостатусні - 3 особи, та низькостатусні - 4 особи, які отримали всього 2 позитивні вибори. Як таких соціометричних зірок у класах немає.

Отримані дані свідчать про те, що педагогам потрібно сконцентруватися на налагодженні соціально-психологічного клімату в колективі та застосувати технології та прийоми взаємодії.

Підлітковий вік вважається досить складним у житті учня, саме тому в школі повинна панувати атмосфера взаєморозуміння та взаємодії. Категорія взаємодії учасників освітнього процесу розглядається в даний час як одна з головних психолого-педагогічних категорій. Це відноситься у рівній мірі до всіх суб'єктів освіти; до всіх її складових частин - навчання, виховання та розвитку; до всіх видів життєвої активності людей - діяльності, спілкуванню, поведінці.

Сучасна педагогіка та педагогічна психологія значно оновили основні засади взаємодії суб'єктів освітнього процесу. Переважна одностороння дія (вплив) замінюється взаємодією. Зростає активність (інтерактивність) взаємодії. Суб'єкти освітнього процесу впливають один на одного і прямо, і опосередковано, що дозволяє підвищувати ефективність взаємодії. Потрібно також пам'ятати, що суб'єкти і ненавмисно, заздалегідь плануючи очікувані позитивні результати і отримуючи несподіваний результат (негативний, двоїстий).

Успішність взаємодії залежить від багатьох факторів: від правильного вибору теоретичного підходу та технології взаємодії; від ефективності використовуваних механізмів, педагогічних методів; від системності аналізу та вирішення педагогічних та особистісних проблем.